

Geminatie

door A. VAN LOEY

1. We mogen op goede gronden aannemen, dat het oudnederlands heeft gekend de oppositie *zetten* ≠ (*ge*)*zeten*, d. w. z. in *zetten* (< *satjan*) vaste aansluiting van de consonant *t*, die tevens gegemineerd was (= verdubbeld : dus implosief + explosief, met syllabegrens tussen de twee delen) of althans lang, d. i. aangehouden *t* (1); — in (*ge*)*zeten* vaste aansluiting (aan een eveneens korte vocaal) van een consonant *t* die korter in duur was dan in *zetten*.

Fonologisch (= fonematisch) lag de oppositie dus in de verhouding lange ≠ korte consonant.

2. In het middelnederlands vinden we : *zetten* ≠ *gezeten*. Hier zijn relevant : a) de vaste aansluiting in *zetten*, de losse aansluiting in *gezeten* ; b) de oppositie : ongespannen of ook korte *ĕ* ≠ gespannen of ook verlengde *ē* ; c) vermoedelijk verschil in kleur van de vocaal : *ĕ* open (?), *ē* gesloten.

Fonologisch ligt de oppositie dus in : vaste ≠ losse aansluiting, tegelijk met oppositie in duur (en kleur?) van de vocaal.

3. Tussen het onl. systeem en het mnl. systeem is dus een (vroegere) oppositie lange ≠ korte consonant getransfonologiseerd in een (jongere) oppositie : korte ≠ lange

(1) B. MALMBERG, *La Phonétique* (Paris, 1962), p. 88.

vocaal, of zo men wil : vaste \neq losse aansluiting van de consonant.

Vereenvoudiging van de geminaat enerzijds en rekking van een korte vocaal anderzijds zijn dus aan elkaar gebonden, marcheren gelijk op.

Zo nog : *bedde* \neq *bede*, *etten* \neq *eten*, *wekken* \neq *weken* (= 7 dagen), *rekken* \neq *reken* ; *volle* \neq *hole*, *sonne* \neq *sonne* ; *vlassen* \neq *glazen*, *padden* \neq *pade* ; ook : *wille* \neq *wile*, *bidden* \neq *biden*, *midden* \neq *miden*, *minne* \neq *mine* ; *putte* \neq *pute*, (ge)lücken \neq *luken*, *stucke* \neq *stuken*, enz.

4. Waarom en hoe is die transfonologisering gebeurd?

We constateren : voor enkelvoudige consonant wordt de vocaal gerekt, voor dubbele consonant wordt de vocaal niet gerekt. We stellen : zodra de dubbele consonant enkelvoudig is geworden, moet de rekking van de vocaal voor (oude) enkelvoudige consonant reeds zijn gebeurd, m. a. w. de overgang bijv. *hōle* > *hōle* is ouder dan de overgang *vōlle* > *vōle*, anders was *vōle* (nog steeds gespeld : *volle*) (waarvan de *ō* was samengevallen met die van *hōle*) ook *vōle* geworden.

De rekking van de vocaal is dus ouder dan de vereenvoudiging van de geminaat (die dus jonger is). Dit is een kwestie van relatieve chronologie.

En de o o r z a a k?

We kunnen onderstellen :

a) de rekking van de vocaal is het gevolg van de zware accentuatie : de druk blijft op de vocaal lang rusten, en daar de aansluiting van de consonant bij *hōle* uiteraard minder vast is dan bij *vōl-le*, wordt de vocaal niet onmiddellijk afgebroken, m. a. w. wordt hij gerekt.

Zodra in *hōle* de aansluiting los was, was er plaats voor

een vaste aansluiting *vōle* en kon de spreker zich de moeite besparen om *-ll-* gerekt te houden (1).

Indien *hōle* dus de plaats vrij of open laat voor *vōlle*, hebben we te doen met een geval van zuigkracht (chaîne de traction) : het vullen van een vacuum.

b) een andere oorzaak : in de articulatie met gegemineerde consonant tendeerde de spreker naar geringer verbruik van kracht : reducering van de geminaat zou dus voorop zijn gegaan. Over de oorzaak van die reducering van energieverbruik kan nog worden nagedacht : moeten we denken aan het verzwakken van de volle eindvocaal : *fōl-lo* > *fōle*?

De stuwkracht zou dan zijn uitgegaan van de vereenvoudiging van de geminaat (chaîne de propulsion) : daarvoor moest de spreker voor de articulatie met enkele consonant naar een middel uitzien om de oppositie te handhaven : dat middel vond hij in de losse aansluiting van de consonant samen met de rekking van de vocaal.

De eerste verklaring, die uitging van de gevolgen van het intensiteitsaccent in het vroegmiddelnederlands, t. w. rekking van de vocaal voor enkele consonant, liet de vraag onbeantwoord waarom, in gelijke condities, t. w. het voortbestaan van de dynamische druk, een korte vocaal voor enkele consonant (bijv. in *volle*) later niet ook is gerekt.

Met de tweede verklaring verdwijnt dat probleem : de vaste aansluiting (in bijv. *hōle*) is geweken voor de druk van de geminatie (bijv. in *vōlle*). Een oppositie *vōl-le* \neq *hōle* is veranderd in een oppositie *vōle* \neq *hōle* : in deze verhouding is later geen verandering meer ingetreden omdat de

(1) In deze betoogtrant van de uitwerking van de zware accentuatie doorredenerend, kan men zich afvragen, daar de zware accentuatie thans nog bestaat, waarom *vōle* op zijn beurt later niet ook *vōle* is geworden !

drijfkracht van de oorzaak (reducering van geminaten) niet meer heeft voortbestaan.

[De gevolgen van deze reducering van de geminaten zien we in de wijzigingen van de vocalen : het mnl. krijgt een stel lange, of althans verlengde vocalen : $|\bar{a}|$ in *maken* (dat samenvalt met \bar{a} in *slapen*), $|\bar{e}|$ in *wegen* (< weg), *beter* (< ä), *gezeten* of *schepen* (< i); $|\bar{o}|$ in *geboden* (< gibodan), *sone* (< sunu). Die vocalen komen zich in het systeem voegen bij de van ouds lange $|\bar{i}|$ en $|\bar{u}|$, zodat we voor een herstructurering van de lange vocalen staan, een vraag die ik hier uiteraard niet behandel].

5. Men kan zich voorts intussen afvragen, of, buiten wijzigingen in de vocalen, de reducering van de geminaten niet zonder invloed is gebleven op de consonanten zelf. Naast het distinctieve kenmerk : vaste \neq losse aansluiting in *volle* \neq *hôle* kan de consonant een concomitant kenmerk vertonen, t. w. een fortis- resp. lenis karakter : de vroegere geminaat levert een enkelvoudige consonant op met een grotere druk en spanning dan de (vroegere) enkelvoudige consonant die dan op zijn beurt minder druk en spanning vertoont. M. a. w. de oppositie *-ff-* \neq *-f-* wordt er een *-fortis f-* \neq *-lenis f-*. Aan de oclusieven is dat niet goed te merken, wel beter aan de spiranten.

Men vergelijkte immers :

I. Stemloze oclusieven

1. *p* : *scheppen* \neq *schepen*
2. *t* : *etten* \neq *eten*
3. *k* : *wecken* \neq *weken* (= 7 dagen).

Hierin is de oppositie *-pp-* \neq *-p-* geneutraliseerd.

II. Stemloze spiranten

1. *f* : *heffen* ≠ *hove* (< *höfa*) (1)
2. *p* : geen zeker oppositiepaar (*smisse*, *wisse* ≠ —)
3. *χ* : *lachen* ≠ *slaan* (< *slahan*).

In *hove* wijst de consonant *v* < *f* op een ouder stadium *f* (*hōfa*), met minder spanning en druk dan in de (geminaat)-*f* van *heffen*; bij de overgang van de door de druk van het systeem (-*ff*- ≠ -*f*- > fortis -*f* ≠ lenis-*f*) ontstane lenis-*f* in de stemhebbende *v* zal de invloed van de stemhebbende klankomgeving (van de vocalen) wel zeker mede een rol hebben gespeeld (2).

Kan men, op een enigszins redelijke wijze, bij de transfonologisering van het oppositiepaar -*ff*- ≠ -*f*- in het paar -*f*- ≠ -*v*- denken aan verticale druk van het systeem, zo gaat deze redenering niet meer op bij de verklaring van de transfonologisering van -*χχ*- ≠ -*h*- in -*χ*- ≠ -, t. w. in het paar (naar het ohd. *lahhen* ≠ *slahan* voor het onl. gereconstrueerde) **lachen* : **slahan*. In *slahan*, mnl. *slaen* is de *h* niet geweken voor -*χ*- (-*χ*- ≠ -*h*-), maar wel zeer zeker verstomd tussen vocalen : dat blijkt uit woorden waar van druk door het systeem geen sprake kan zijn, t. w. *zien* (< *sehan*), *tien* « decem » (< *tehun*), *aa* (< *aha*) « water » en dgl. : er bestaat geen oppositie met **sehhan*, **tehhun*, **ahha*.

(1) Plur. van *hof*, te verkiezen boven *geheven*. Immers, in *hof* is de *f* in de onfrk. vorm **hōfa* (naar ohd. *hōfa*) oorspronkelijk, in *geheven* staan we voor *v* < oorspronkelijk *ō*. Vgl. mnl. *wolf*, *hof*, ic *darf* : hd. *Wolf*, *Hof*, *darf* ≠ mnl. *korf*, *staf*, *stof* : hd. : *Korb* *Stab*, *Staub*.

(2) Vgl. : „combinaison des pressions latérales des éléments de grande aperture voisins dans la chaîne et de la pression 'verticale', dans le système

$$\begin{array}{c} \text{-tt-} \\ \downarrow \\ \text{a} \rightarrow \text{t} \leftarrow \text{a.} \end{array}$$

(A. MARTINET, *Économie des changements phonétiques*, Berne, 1955; 4.68).

III. Stemhebbende consonanten

Aan druk van het systeem kunnen we evenmin denken bij de oppositie in de stemhebbende consonantparen $-bb- \neq -b-$, $-dd- \neq -d-$ (? of $-d-$), $-gg- \neq -g-$ die men weervindt in mnl. *webbe* \neq *weven*, *bidden* \neq *gebeden*, *seggen* \neq (hi) *seget*. Hier bestonden *v*, *d*, *g* als stemhebbende consonant vanouds en zijn niet ontstaan door een terugwijken van stemloze fricatieven voor de reducerende geminaten $-bb-$, $-dd-$, $-gg-$.

Druk van het systeem zien we evenmin in de resultaten van de evolutie van de oppositieparen $-mm- \neq -m-$, $-nn- \neq -n-$, $-ll- \neq -l-$, $-rr- \neq -r-$. Alleen bij $-ss- \neq -s-$ geworden $-s- \neq -z-$ zou de duivel van een doctrinair structuraliseren ons weer kunnen verlokken: vgl. *vlassen* \neq *glazen*, *wessen* (< *wahsîn* „van was”) \neq *wezen*.

Alles samengenomen mogen we zeggen dat, zo er al, daar waar het mogelijk was, enige druk is uitgegaan van de vereenvoudigde geminaat op de correlerende enkelvoudige consonant, vrijwel overal neutralisatie van de oppositie is ingetreden, uitgenomen in de oppositie van fricatieven, t. w. $-f- \neq -v-$, $-s- \neq -z-$.

In dit geval nl. dat van de fricatieven zien we de stemloze in stemhebbende veranderen; bij de stemloze occlusieven (*schepen*, *eten*, *weken*) gebeurt niets van die aard. Nu zal men wel geneigd zijn, hierbij aan te merken dat de oudere functionele oppositie met distinctief kenmerk lange \neq korte consonant, is overgedragen op de oppositie met distinctief kenmerk vaste \neq losse aansluiting (c. q. korte — verlengde vocaal) en de in de losse aansluiting staande consonant in dit opzicht geen functionele rol meer speelde en dus ongewijzigd kon blijven. Dat verklaart wel het voortbestaan van *p*, *t*, *k* maar niet de wijziging van *f* in *v*, van *s* in *z*.

6. De wijziging van *f* in *v*, van *s* in *z* heeft men verklaard door de invloed van de stemhebbende vocalische omgeving : is dat zo, dan vraagt men zich af waarom de oclusieven *p. t. k* niet ook al stemhebbend zijn geworden. Ik hoor structuralisten hierop antwoorden : « uit homoniemen-vrees », maar het bewijzen ervan blijven ze schuldig.

Het verschil van behandeling van stemloze oclusief en fricatief zou ik voorlopig wel zeer schoorvoetend, alleen bij wijze van werkhypothese, op één lijn willen stellen met hun gedrag in de anlaut van het woord. In *schepen, eten, weken* openen *p, t, k* respectievelijk de syllabe en blijven ongewijzigd evenals in de anlaut van een simplex : bijv. *paard, tand, kennen*. In *hove(n)* resp. *wezen* openen *f > v* resp. *s > z* eveneens een syllabe, en zijn te vergelijken met *veld* resp. *zee*. Of enige vergelijking in dezen geoorloofd is, is nog de vraag, maar de vraag mocht worden gesteld.

Gesteld mocht die vraag te meer daar we een herhaling van het verschijnsel, t. w. stemhebbend worden van stemloze fricatieven, in op het eerste gezicht gelijkaardige condities, in de latere geschiedenis van het Nederlands niet meer bijwonen. Immers, in nndl. *heffen* resp. *wassen* staat een enkelvoudige scherpe consonant ook tussen vocalen : stemhebbend zijn *f* resp. *s* niet geworden. En al staan we hier voor gevallen van vaste aansluiting van de consonant, ook in het geval van losse aansluiting zien we thans in *wafel, eisen, kruisen, kuisen, heuse, hese, rafel* de *f* en de *s* niet veranderen. In vocalische omgeving, nauwkeuriger gezegd : tussen beklemtoonde vocaal en doffe *e*, zowel bij vaste als bij losse aansluiting, blijven stemloze fricatieven in het nieuwndl. stemloos.

In het middelndl. zijn de condities enigszins anders. Stemhebbend worden zien we stemloze fricatieven alleen bij losse aansluiting, en, let wel, nog in de tijd toen de volgende vocaal vermoedelijk nog geen doffe *e* was, maar

wel de volle vocaal. Dat blijkt uit a° 976 *Wintreshovo* (1) : nemen we aan dat we reeds losse aansluiting voor ons hebben, dan opent de fricatief ($f > v$) een syllabe met volle klinker en gedraagt zich net zoals in *volk*, *veld* enz.

Maar goed : deze structuralistische bespiegelingen over de verhouding ouder *-ff-* \neq *-f-*, en jonger *-(vast) f-* \neq *-(los) v-* mogen ons niet zo ver voeren dat we de draagwijdte van de overgeleverde vindplaatsen uit het oog verliezen.

7. Laten we de attestaties a° 976 *hovo*, a° 980 *hovum* nader bekijken.

Is de overgang van $f > v$ te wijten aan de druk van de vereenvoudiging van de geminaat *-ff-* in *-f-*, dan houdt dat in dat de reducering van de geminaat in de 10de e. al aan de gang was ;

Is, in een ander (het classieke, d. w. z. traditionele) perspectief gezien, de overgang van *-f-* in *-v-* te wijten aan de stemhebbende omgeving, dan houdt dat in, dat vanaf de 10de eeuw aan de geminaat de mogelijkheid was geboden om tot de enkelvoudige consonant gereduceerd te worden.

In beide gevallen hebben we een terminus a quo van de vereenvoudiging van de geminaat : de 10de eeuw.

8. Kunnen we, anderzijds, voor dit verschijnsel, t. w. reducering van de geminaat, ook een terminus ad quem vinden, d. w. z. een tijd waarin de geminatie opgeheven was? Ik meen wel van ja, indien de interpretatie van de volgende grafieën juist is.

We vinden nl. van het adjectief *hol* een geflecteerde vorm *holle* in een zinsnede uit de *Cyrgurgie* van Jan Yperman :

(1) = Wintershoven, arr. Tongeren (Belg. Limburg) : J. MANSION, *Oud-Gentsche Naamkunde*, p. 247 = M. GYSSELING & A. C. F. KOCH, *Diplomata Belgica* (1950), p. 233 : a° 976 *Uwintreshouu*, a° 980 *Wuentreshouum*.

enten hollen zenuwen (1). Het handschrift waarin *holle* voorkomt dagtekent van 1351. *Holle* nu is blijkbaar naar de nominatief *hol* gemaakt, met behoud van de korte vocaal, d. w. z. met vastaangesloten *l*, die kort was [ɔlə]. De verdubbelde consonant (*ll*) kon dus in de spelling gebruikt worden ter aanduiding van de enkelvoudige (*l*), omdat *ll* geworden was *l*. Een gelijkaardige spelling hebben we in ca. a^o 1330 *cateillen* « kasteel » te Brugge (2); ook in Limburg in het Leven van Jezus uit 1271 (maar het handschrift van ca. 1400) : *wille* = *wile* (3).

En toch zou men er aan mogen twijfelen, of de verdubbelde spelling in *holle* wel als (geoorloofde) aanduiding mocht gebruikt worden van de enkelvoudige *l*; men zou dus kunnen volhouden, dat *-ll-* in dit geval op scherpe snede wijst (wat zeker juist is) maar daarom nog niet gelijkstelling, ja identificatie met *-l-* inhoudt. M. a. w., was er nog een oppositie |ɔl:ə| (= WvI. *olle* = *alle*) ≠ |ɔlə| (= *holle* = *holle*) of neutralisatie |ɔlə| (= *alle*) = |ɔlə| (= *holle*)?

Het onomstootbare bewijs is niet te leveren, maar ten voordele van een sterk vermoeden van neutralisatie wijst toch het volgende rijm uit de Walewein (hs. a^o 1350, werk zelf ouder) nl. *bi ghetalle* : *alle* (v. 1952, 2235, 2427), uit Parthenopeus van Bloys (hs tweede helft 14de eeuw) *bi ghetale* : *alle* (v. 3660), *bi ghetalle* : *alle* (v. 3905). Vgl. nog : ± a^o 1350 *in den smallen reep* (Moerkerke, O.-VI.), *tswiins meedekin* (elders in de bron *int smale meedekin*) : Med. Vereniging v. Naamkunde, 1961, p. 41; Ieper 1393 : *int*

(1) ed. E. C. VAN LEERSUM (Leiden, s. d.), p. 26.

(2) JOS. DE SMET, *Het Memoriaal van Simon de Rikelike*, 1323-1336 (Brussel, 1933); Kon. Commissie voor Geschiedenis, p. 5.

(3) J. VAN GENNEKEN, *De Taalschat van het L. v. J.* (Maastricht-Vroenhoven, 1938), § 53. — Hier, § 56, ook in *gheschinnesse*, maar dit kan zijn uit inf. *gescien* + *nes*.

onghelotte (sc. *stal* : stal loten) Drap. III 538.21 ; — *ghelotte stal*, *1 wie dat lodt* Drap. III 539.4.

De vindplaatsen *holle* (van 1351), *cateillen* (van 1330), *ghetalle* (wel ouder dan 1350), *smalle* (ca. 1350) enz. maken dus aannemelijk, dat in West- en Oost-Vlaanderen om het midden van de 14de eeuw de geminaat tot de enkelvoudige consonant was gereduceerd. En niet alleen bij *l*, zoals de aangehaalde vindplaatsen het zouden kunnen suggereren : ook nog bij andere consonanten : *met pecke* (naast *peke*) in de Dietsce Doctrinael (2, 577) in hs L uit 1345, hs S uit 1367. Uit latere tijd : *pecke* Sp. Hist. 2^a 38. 94 (hs a^o 1393-1402), *ghemacke* Clerc uten lagen landen 109 (hs ca. 1445), begin 15de e. : *jocke*, *Zwinne* : mijn Klankleer 3de dr., § 116 Aant, a, *lotten* : zie boven.

9. Uit bovenstaande redenering zou men dus, op grond van het voorhanden materiaal, gerechtigd zijn het besluit te halen :

de enkelvoudige stemloze consonant (*f*, *s*) gaat in de 10de eeuw over in de stemhebbende dito, met als concomitant verschijnsel losse aansluiting van de consonant en verlenging van de voorafgaande vocaal ;

de oudere geminaat (*ff*, *ss*, *pp*, *tt*, *kk*, *bb*, *dd*, *gg*) was om het midden van de 14de eeuw, en denklijk al vroeger, in de enkele consonant overgegaan. M. a. w. : na ca. 1350 : geen geminaat meer, geen lange consonant meer.

10. Op grond van redenering en van ontleding van vindplaatsen hebben we daareven aangenomen dat, om het midden van de 14de eeuw, in het middelnederlands geen lange consonanten meer bestaan ; nauwkeuriger gezegd : dat de oude, d. i. van voor de 10de eeuw dagtekenende gegemineerde c. q. lange consonanten niet meer als lang bestaan.

Die constatering was in de eerste plaats gebaseerd op interpretatie van de spelling in woorden als *holle* enz., in de tweede plaats op de overweging dat er noodzakelijk structuralistisch verband bestaat tussen vereenvoudiging van een (althans oude) lange consonant enerzijds, rekking van een vocaal anderzijds.

Kunnen we nu niet nog verder, als controlemiddel, nagaan of : 1) er lange consonanten bestaan hebben na lange vocaal, 2) of er, na korte vocaal, ook niet nog lange consonanten bestaan, 3) of de verhouding die bij *-pp-* \neq *-p-* geleid heeft tot neutralisatie, bij andere consonantparen, zegge *-bb-* \neq *-v-* bijv., niet andere gevolgen dan neutralisatie heeft gehad?

11.

I

Laten we het eerste probleem behandelen : lange consonant na lange vocaal.

Het middelnederlands kent enkele woorden met lange vocaal gevolgd van een stemloze *s* (met losse aansluiting dus) maar die tot de volgende onbeklemtoonde syllabe voor doffe *e* behoort : *deesem*, *gesel*, *cruce*, *ducent(ich)*, *dicendach* « dinsdag », *devocie*.

Die *s* was stemloos : dat blijkt uit het behoud ervan in nieuwnederlands *desem*, *gesel*, *kruisen*. Of die *s* tevens lang was, kunnen we uit de mnl. spellingen zelf niet opmaken. Etymologisch verklaart men de (stemloosheid van de) *s* door zijn positie voor een *m*, *l* (ohd. *deismo*, *geisla*, on. *geisl*), vgl. mnl. en dialectisch nndl. *bessem* (os. *besmo*) en *bezem* (ohd. *besamo*) ; in *cruce* door zijn herkomst uit geassimileerde *k* via *ts* uit romans **cruce*, lat. *crucem*. In *ducent* en *dicendach* (tenzij uit **pīhs*) op dezelfde wijze als in *deesem*.

In het mnl. opponeerde die *s* met *z* : vgl. *desem* \neq *desen*,

gesel ≠ *gisel* (= gijzelaar), *cruce(n)* ≠ *husen* (plur. v. *huis*), *dicen(dach)* ≠ *wisen* (= wijzen).

Naast *desem*, *gesel*, *cruce* enz., met scherpe *s* na lange vocaal in open syllabe, treft men in het mnl. enkele woorden aan, waar we op goede gronden van mogen aannemen dat de *s* eveneens stemloos was na lange vocaal in open syllabe. Het zijn : *luussen* „schuilen”, *ruussen* „geruis maken”, *eisen* „eisen”.

Luussen is *luuscen* (mhd. *lûschen*, hd. *lauschen* „loeren, luisteren”), waarin /sχ/ tot /s/ of /ss/ is geassimileerd. Dat blijkt uit inf. *luussen* in de lezing van hs C ('t Comburgse, ca. 1400, sterk Oostvl. gekleurd) van Die Rose v. 1878; voorts uit het rijmpaar *luust* : *gecruust* in Maerlants Franciscus v. 4745 en het preteritum *luuste* in Sp. Hist. IV 2 13, 1.

Voor *ruussen* (mhd. *rûschen*) is totnogtoe maar een bewijsplaats gevonden, nl. het rijm *ghecruust* : *ruust* Nat. Bloeme 2. 2682. *Eisen* is *eischen*, *êscen* (ohd. *eiscon*, ags. *âscian*) : er bestaat een rijmpaar *vreescht* : *meest* in de Lucidarius 341, *geest* : *eest* in Sp. Hist. I 7 49-76.

Het feit dat *luust* en *ruust* rijmen op *ghecruust*, *eest* op *meest*, *geest* geeft ons nog niet het recht, in de (nieuwe) *s* een /s/ te zien : uit kaart III (van *dorschen*) (V. Verstegen, TOP. DIAL. XVI, 1942, 31 vv.) blijkt voor het heden, voor Brugge [sχ] voor de omgeving (Brugs Ambacht, Maerlants geboortestreek?) [s²] (d. i. *s* + glottisslag), voor Oost-Vlaanderen vrij algemeen [s]. Zowel uit de mnl. vindplaatsen als uit deze moderne bevindingen mogen we concluderen, dat in Maerlants taal en in het middeloostvlaams de *sch* wel niet meer /sχ/ klonk : we staan voor een allofoon van *sch* die in Maerlants taal een rijm met /s/ niet onmogelijk maakte, in het middeloostvlaams misschien reeds geen allofoon van *sch* meer was, zodat een oppositie -sχ- ≠ -s- geneutraliseerd was.

Een oppositie -s- ≠ -z- *luussen* ≠ *lusen* (= luizen),

eisen „nndl. eisen” \neq *eisen* „nndl. vrezén, ijzen” bestond zeer zeker; een oppositie $/s:/ \neq /s/$ *luussen*, *ruussen* \neq *crucen* s c h i j n t geneutraliseerd te zijn; maar bestond naar mijn mening zeker nog.

Die oppositie $/s/ < s \neq /s:/ < s\chi$ blijkt uit verhoudingen in moderne dialecten.

In Brabant, bijv. Aarschot (1), maar ook in Brussel en Mechelen, komt in *kruisen*, en gelijkaardige woorden als *kous(en)*, *zeis(en)* (met $s < sch$ in auslaut) de s nog voor, met behoud van de voorafgaande diftong of een hieruit ontstane lange vocaal; in *kuisen*, *ruisen* „wrijven”, *tuisen*, *krijzen*, *Pasen* (met $s < sch$ in de inlaut) is de voorafgaande lange vocaal verkort. Er is dus verschil geweest tussen s (in *kruisen*) $< /s/$ en s (in *kuisen* enz.) $< /ss/$. Pauwels meent (p. 104, 108) dat de verkorting in *kõše* enz. te wijten is aan de (gepalataliseerde) \check{s} , niet aan *sch*, omdat *mazen* = mnl. *maessche*, *vlees*, *lies* (beide ook uit *sch*) geen verkorting van de klinker hebben ondergaan. Men bedenke echter, dat in laatstgenoemde woorden $-s$ ($< -ss < -sch$) in de auslaut stond en de geminaat dus vroegtijdig kon zijn vereenvoudigd; in de andere woorden (*kuisen* enz.) stond de geminaat tussen vocalen, kon dus met het implosieve deel tot de eerste syllabe behoren, met het explosieve tot het tweede, zodat structureel gezien, $/-ss-/$ gelijk stond met twee consonanten. Met betrekking tot de auslaut zal men misschien, als argument ten voordele van het behoud van de geminaat (als structureel dubbele) consonant en daardoor ontstane verkorting, dialectische vormen mogen aanhalen als (met verkorte vocaal voor $t + t$) *hij laat*, *eet*, *biedt*, *bijt*: $-t$ als persoonsuitgang had een functionele rol en kon nog lange tijd best het explosieve element zijn

(1) J. L. PAUWELS, *Het dialect van Aarschot en omstreken*. I, 1958, p. 149.

blijven vormen bij *t*- als consonantische auslout van de verbale stam : vandaar *eett* > *et*, enz. In ieder geval heeft *-ss-* < *-sch* verkortende invloed gehad in Brussels *pöse* „Pasen”; in de plaatsnaam *Flossen* (waterplassen in een dal in het Zoniënbos) waar ik pluralis van mnl. *vlaesch*, oudfra. *flache* (Mnl. W 9. 575) (1) zie. Hiermee vergelijkte men *gryndu:l* = Groenendaal, met *gryn-* < *gry.nn-* (= *gruen-en*), waarnaast thans *grø:n* = groen.

Uit het voorgaande besluit ik, voor het mnl., in de positie met losse aansluiting, tot een oppositie : in een oudere periode $|s| \neq |s\chi|$, in een jongere periode $|s| \neq |ss|$ (met geografische allofoon $|s^2|$), na lange vocaal ! Er bestond dus, in het mnl., tenminste één geval van lange consonant na lange vocaal, t. w. *s*, vermoedelijk ook *n*. Maar we weten niet, of die lange scherpe consonant slechts een allofoon was geworden, van de (dan korte) scherpe *s*, dan wel of die lengte relevant was en $|s:|$ dus de waarde van een foneem had (2).

12.

II

Lange consonant na korte vocaal.

Het is duidelijk dat hier aan een geval als *tussen* wordt gedacht.

Fonetisch kunnen we *tussen* verklaren door een ontwikkeling *-sk-* > *-sχ-* > *-s:-* > *s*.

Fonologisch kunnen we de volgende redenering houden.

In de anlaut van het woord bestond de oppositie oudndl.

(1) M. SCHÖNFELD, *Nederl. Waternamen* (Amsterdam, 1955), p. 242.

(2) Een oppositiepaar *cruce* ≠ *cruussen* (< *cruuscen*), vgl. *cruiscen* = schreeuwen MnlW 3.2182 in Brabant in de 15de e., heeft nooit bestaan : de nauwkeurige uitgave van de Eerste Bliscap door W. de Vreese (1931) heeft *crijsschen* (v. 768). Misschien doen we beter, bij die scherpe *s*, op synchronisch vlak te spreken van complementaire distributie?

$s \neq sk$ niet meer in het middelndl. : immers, $s-$ was $z-$ geworden en $sk-$ was $s\chi-$ geworden, zodat een oppositie $s \neq sk$ (met slechts één relevant kenmerk : aanwezigheid of afwezigheid van velaar : k) getransfonologiseerd was in een oppositie $z \neq sch$ (met twee relevante kenmerken : 1) stemloze \neq stemhebbende sibilant, + 2) alleen bij de stemloze sibilant steeds aanwezigheid van velaar : ch). Vgl. ondl. *senden* \neq *skenden* maar mnl. *zenden* \neq *schenden*, nog : *zale* \neq *schale*, *zede* \neq *schede*, *ziere* \neq *schiere*, enz.

In de auslaut is $-sch$ heel vroeg tot $-s$ geworden (vgl. Van Helten, *Mnl. Spraakk.* blz. 195), zodat hier de oppositie $-sch \neq -s$ geneutraliseerd was (*wasch* = *was*, *visch* : *gewis*).

Een oppositie $/s/ \neq /sch/$ was dus slechts in de inlaut mogelijk : *wassen* (groeien) \neq *wasschen* (reinen), *visschen* : *gewisse*, *bossen* (= bus) \neq *bosschen*. Door het feit echter dat geflecteerde vormen (pluralis *visschen*) door de niet-gelecteerde vorm *vis* kunnen beïnvloed worden (plur. *visse*) werd de positie van de inlaut $-sch-$ in de oppositie $/s/ \neq /sch-/$ bijzonder zwak : *tusschen* werd dus *tussen*.

Maar nu is het de vraag — en daarop komt het in dit punt 2 aan — of in *tussen* de s kort dan wel lang (gegeminde??) was : $sch > s$?

Bij $s /s:/ < -sch-$ na lange vocaal zien we op de voorafgaande vocaal verkortende invloed uitgaan (Brabants *kösə* < mnl. *cuuschen*); bij $s */s:/$ uit $-sch$ na korte vocaal is van enige invloed, hoe dan ook, niets te merken. Dus geen oppositie *wasschen* \neq *wassen* (= groeien), *vissche* \neq *gewisse*, *lesschen* \neq *lessen* (lectiones), *boschen* \neq *bossen* (1).

(1) Feitelijk vermeldt VAN HELTEN, *Mnl. Spraakk.* p. 195, rijmparen *rasch* : *was*, *vissche* : *gewisse* en omgekeerde spellingen *missche* (= mest), *misschen* (= mesten), *vuyscht* (= vuist), *wisschel* (vgl. reeds a° 1240 te Gent *ghewiscelde* in mijn Klankleer. derde druk, § 116 Aant. b).

13.

III

De derde vraag die we ons boven hadden gesteld, was : of de verhouding die bij *-pp-* \neq *-p-* enz. geleid heeft tot neutralisatie, bij andere consonantparen, zegge *-bb-* \neq *-v-* bijv., niet andere gevolgen heeft gehad?

We hebben toch de volgende feiten :

inlautend oclusief stemhebbend *-b-* met vaste aansluiting in *webbe*, *hebben* tegenover *-v-* spirant stemhebbend in *weven*, *geven* ;

idem *-g-* *g* in *leggen*, *zeggen*, *brucge*, *rucge*, *placge* tegenover *-g-* γ in *leghet*, *segget*, *wegen*, *plagen* ;

idem *[-d-]* in *bidden*, *bedde*, *redden*, *midden* tegenover dit keer *-d-* oclusief stemhebbend in *(ge)beden*, *boden*, *(ge)reden*, *mede*.

Een dergelijke stemhebbende oclusief (labiaal en velair) met losse aansluiting (zoals de dentaal in *bede*) hebben we in het middelnederlands niet : *b* komt alleen voor in vreemde woorden (*fabel* is jonger dan het gewone mnl. *favele* ; *sabel* is nog geen mnl. ; *nobel* evenmin ;) oclusief *g* (elders dan in de geminatie) is geen nederlands.

We komen dus voor de volgende correlatie te staan, in de inlaut :

$$\begin{array}{l} \text{occl. : } b \text{ (webbe)} = \frac{g \text{ (seggen)}}{g} = \frac{d \text{ (bidden)}}{d} \\ \text{spir. : } \bar{v} \text{ (weven)} = \frac{g \text{ (seget)}}{g} = \frac{(d) \text{ (bede)}}{(d)} \end{array}$$

Zouden we hierin druk van het systeem mogen zien, d.w.z. een streven naar symmetrie, zodat de oclusief (*d*) tot spirant werd, met hierin als medewerkende factor de openende invloed van de omringende vocalen?

Dat zou de oorzaak zijn van de spirantisering van de intervocalische *-d-* (met losse aansluiting, die blijkbaar meer bedreigd was dan de sterkere *d* uit de vroegere geminatie), welke *-d-* later of verdween, of in *j* overging.

Maar ik wil deze structuralistische beschouwing niet

verder dan tot een vermoeden laten gaan. Syncope van *-d-* (via *-đ-*) staat niet alleen : ook *-g-* en *-v-* verdwijnen in enkele woorden (*heet* = hevet, *hood* = hoved, *geseet* = gezeged). Hier schijnt een tendens te bestaan tot een parallele, hoewel niet gelijkmatige evolutie die (niet in de mnl. schrijftaal, maar wel in de huidige zndl. dialecten) bij *d* zeer regelmatig verloopt, met (voorbij onze oostelijke taalgrens) in het nederduits sporadisch optreden, bij *g* in het Rijnland en elders een grote uitbreiding : vgl. mijn *Klankleer*, derde dr. § 190 Opm. 2 met de Aantekening (en de aldaar genoemde verhandeling van Frings), § 112 Opm. 2, en (voor *-z-*) § 116 Opm. 2 Aant.

Conclusie

In het opzicht van feitenkennis staat vast, dat de ondl. oppositie intervocalische lange \neq korte consonant in het mnl. is getransfonologiseerd in een oppositie enkele consonant met vaste \neq losse aansluiting, c. q. enkele cons. na korte \neq verlengde vocaal ;

dat om het midden van de 14de eeuw de oude lange consonant niet meer als lang kan beschouwd worden ;

dat in het jongere mnl. een jongere intervocalische stemloze lange consonant, t. w. *-s-* na lange vocaal bestond, waarvan niet zeker is of die de waarde van een foneem dan wel van een allofoon had.

Niets meer dan de waarde van een vermoeden mag de poging hebben die in een oppositie sterkere \neq zwakkere *d* in het kader van een correlatie de oorzaak zoekt van de syncope (via spirantisatie) van intervocalische *d*.

26-XI-1962.

A. VAN LOEY.

* * *

Bij de « Palatalisatie »,

Handelingen T. D. XXXV

Het zij me vergund hier enkele correcties en aanvullingen toe te voegen aan mijn in bovenstaande titel genoemd opstel.

I. p. 148 vv. In een belangrijke studie over het verspreidingsgebied van de ontronding, ongeveer gelijktijdig met mijn opstel verschenen (TIJDSCHR. V. NEDERL. TAAL- EN LETTERKUNDE Leiden, jrg. 79, afl. 2) ziet A. Weijnen (p. 95) in *pit*, *evel* „de ontronding inderdaad als de uiterste consequentie van de *i*-umlaut”. Zo ook is de aanwezigheid van een *i*-element in de diftong *ui*² en eveneens in de diftong *ui*¹: *dreive* „druiven”, *steiver* „stuiver” (te Wateringen, p. 93) de oorzaak van de ontronding: „assimilatie van het eerste aan het laatste element”. Daar deze ontronding in het diftongische stadium van de *uu* gebeurt, is ze als jong te waarden en spreekt ze mijn stelling niet tegen dat mnl. *uu* (monoftongische umlautloze lange *uu*) voor ontronding onaandoenlijk was.

A. O. Crena de Iongh haalt in zijn publicatie *G. C. van Santen's Lichte Wigger en Snappende Siitgen* (Assen, 1959) p. 60, uit Delftse archiefstukken (= p. 34 M a^o 1577-1590; 1601-1638) de vormen *schymspaen*, *cryckhangelessen* = kruikhengsels, aan. Daarin waardeert hij *y* als ontrond uit de voor *m* en *k* verkorte *ui*: ook uit deze interpretatie is geen argument te halen voor een ontronding van *uu* in het middelnederlands.

II. p. 151. Dat *il* „egel” (ags. *il* „hedgehog”; hd. *Igel*) in het mnl. niet te vinden is, blijkt intussen niet waar te zijn: *il* komt wel voor, doch met de betekenis: „bloedzui-

ger", t. w. in Hollandse en Noordhollandse bronnen uit de tweede helft der 15de eeuw (zie Mnl. W. 3, 807 en 810). Deze (wel wat late!) ontdekking versterkt mijn interpretatie, dat inguaeoonse vormen in de mnl. schrijftaal slechts in geringe mate toegang vonden: *il* bevindt zich met *Zierik*(zee) in goed gezelschap.

III. p. 182. Een nauwkeuriger datering van de palatalisatie van *ô* vinden we in de ontronde vorm *hippelinck* van *huppelinck* = **hōpeling* < *hoot-pele* „hoofdpeleuw”, ontdekt door H. Vangassen in archiefdocumenten uit Aalst uit de 17de eeuw: HANDELINGEN T. D. XXXV, p. 111.

IV. p. 199, r. 6 v.b. en reg. 9 v. b. : lees telkens a:
i. pl. v. a:.

A. VAN LOEY.
